

Östbuletinen

Nr. 1, 2014, årgång 18

Innehåll:

Intervju med Aleksandr Dugin 1999 <i>Kazimiera Ingdahl</i>	2
Putin, Ryssland och det bysantinska arvet <i>Rutger Palmstierna</i>	6
Gulag – spår och vittnen <i>Hans Wolf</i>	9
Tysk konferens om ”legitim repression” <i>Anders Fogelklou</i>	11

Sällskapet

FÖR STUDIER AV RYSSLAND CENTRAL
& ÖSTEUROPA SAMT CENTRALASIEN

Intervju med Aleksandr Dugin 1999

Kazimiera Ingdahl, professor i slaviska språk vid Stockholms universitet

Som dokumentarisk bakgrund till Magnus Ljunggrens artiklar på www.sallskapet.org/ostblog ("Putins band med nyfascismen" den 24 mars 2014 och "SS-förespråkaren bakom Putin – ett komplement" den 16 april) publiceras här en intervju med Aleksandr Dugin som Kazimiera Ingdahl lyckades få redan våren 1999, alltså kort före Putins (första) utnämning till premiärminister. Den ursprungliga artikeln publicerades i Svenska Dagbladet den 11 april 1999 och återges här i förkortat skick. Intervjun uppvisar en häpnadsväckande kontinuitet i Dugins tänkande, som är en blandning av extrem rysk nationalism, eurasism och nyfascism, samtidigt som det speglar Rysslands kris under sent 90-tal. Dugins tankar pekar rakt fram mot Putins nuvarande politik.(Red. kommentar)

De extrema nationalisterna utgör idag ett allvarligt hot mot den framväxande ryska demokratin. De talar om sitt lands messianska uppgift i världen och deras syn på Ryssland som stat är i mycket präglad av den forna kommunistiska imperialismen. De strävar efter att återupprätta den ryska (sovjetiska) nationen "inom dess historiska gränser" under ledning av en stark karismatisk ledare. Den extrema nationalismen är inte bara uttalat antidemokratisk utan också antisemitisk, antikaukasisk och antiamerikansk. Men dess främsta kännetecken är syntesen av kommunistisk och fascistisk ideologi. National-bolsjevikiska partiet under författaren Eduard Limonovs ledning är det mest flagranta exemplet. Ett annat är Aleksandr Dugins s.k. nyeurasiska rörelse, som bygger på ockult-mystiska grundvalar.

"Nyeurasismen" skulle kunna avfärdas som ett idésammelsurium som ingen kan ta på allvar. Men faktum är att Dugin har utformat den kommunistiska Duma-oppositionens ideologi och fungerar som dess ständige rådgivare. Zjirinovskijs och Ziuganovs politiska program utgår från hans geopolitiska teorier. Nyligen förklarade talmannen i Duman, Gennadij Seleznev, i en intervju med "Radio Ryssland" att Dugins geopolitik bör skrivas in i det obligatoriska programmet i ryska skolor. National-bolsjevikiska partiet är ursprungligen Dugins egen skapelse. Förra året bröt han dock med partiet eftersom det – enligt honom – misslyckats med sin uppgift. /----/

När jag träffar Aleksandr Dugin i Moskva visar han sig vara belevad och mild i sin personliga framtoning. Han är mycket beläst, talar snabbt och engagerat och använder sig av ett abstrakt intellektuellt språk när han inviger mig i sitt "metafysisk-politiska" projekt:

”Termerna höger/vänster, fri marknad/planekonomi är inte längre adekvata. Liberalismen står överallt i centrum och alla andra idéer har hamnat i periferin. Vårt mål är att förena alla ideologiska och politiska modeller som står i opposition till liberalismen i en syntes. National-bolsjevismen är en sådan syntes. Man kan karakterisera den som en upprorets, motståndets teori.”

Dugin talar i geopolitiska termer om en antitetisk dualism mellan öst och väst och mellan ”fastlands-” och ”havscivilisation”. Som en parallell hänvisar han till Marx teori om den permanenta motsättningen mellan arbete och kapital. Ryssland representerar en kontinental civilisation som kännetecknas av konservatism, kontemplativ livsstil och ett etiskt normsystem. Typiskt för havscivilisationen, företrädd av USA, är däremot dynamisk teknisk utveckling och frånvaro av etiska imperativ.

Dugins geopolitiska modell går tillbaka på 1920-talets så kallade ”eurasiska” rörelse bland ryska emigrantfilosofer i Berlin och Prag. Syntesidéen var här central: man menade att ryssar varken är européer eller asiater utan eurasier, ty de är bärare av både rysk och europeisk kultur. Dessa filosofer anknöt till den slavofila messianismen och hävdade att Ryssland var kallat att uppenbara en ny allmänmännisklig sanning för världen. Dugin ser eurasierna främst som företrädare för en ”tredje väg”:

”Eurasierna betraktade det sovjetiska samhället – till skillnad från det europeiska – som traditionsbärande, med monarkin och ortodoxin gestaltade i nya former. De försökte överbrygga motsättningarna mellan höger och vänster och skärskåda dessa poler utifrån en gemensam nämnare. /---/

Nu ser världskartan annorlunda ut. Då ansågs väst förkroppsligat av Tyskland. USA var nästan okänt. USA:s globala roll idag tvingar det nyeurasiska medvetandet att revidera sitt förhållningssätt till Europa. För de gamla eurasierna var Europa en negativ kategori, den europeiska livsstilen kändes oacceptabel. För oss nyeurasier är det USA som står för samma negativa värden.”

Ett väsentligt inslag i nyeurasismen är enligt Dugin traditionalism som han förbinder med den franske filosofen René Guénon. Denne försökte skapa en syntes av den kristna mystiska traditionen och den österländska religionen. Han konverterade själv till islam. Dugin, som är ortodox och gammaltroende, bekänner sitt djupa släktskap med Guénon:

”I ljuset av hans mystik får den ryska andligheten sin slutgiltiga förklaring. Syntesen av nyeurasism, national-bolsjevism, högerextremism och rysk monarkism, som liberalismens globala antites, blir synligare.”

Finns det någon lösning för konflikten mellan öst och väst? undrar jag. Ja, svarar han: Revolution.

”Den största fienden är den amerikanska liberalismen. Den måste förgöras. Idag utövar USA havets diktatoriska makt över fastlandet och påtvingar oss sin livsstil och sin estetik och undertrycker allt oliktankande. Det existerar två oförenliga messianismer, den amerikanska och den ryska, och det är den ryska som måste segra.”

Exponeringen av motsättningen mellan Ryssland och USA är inget nytt i den ryska idétraditionen. Redan 1830 jämförde den framstående slavofilen Ivan Kirejevskij Amerika och Ryssland som potentiella ledare för den europeiska civilisationen. Detta gjorde han fem år före Tocqueville (i ”De la démocratie en Amérique”).

Hur skall Ryssland konkret gå till väga för att besegra det amerikanska herraväldet? Dugin presenterar en hel revolutionsstrategi – men han besvarar min fråga på ett motsägelsefullt sätt. Ryssland måste först skapa ett samhälle och en kultur som vilar på genuint ryska traditioner:

”Den västliga världen är grundad på föreställningen om individen som ett absolut, suveränt subjekt. Detta är den lilla humanismen. Ryssland måste utveckla en motsatt idé, en stor humanism, som är nietscheansk till sitt väsen och går ut på att människan måste betvingas. Kampen skall föras på ett ideologiskt plan.”

Dugin pläderar för en kulturell expansion:

”Ett sätt att förintä väst är att exportera den ryska baletten och på nytt ge ut och sprida Dostojevskijs verk. Detta är en strategi i linje med den amerikanska, bara med omvända förtecken.”

I kultureernas kamp är det viktigt, understryker Dugin, att lyfta fram alla idéer som bryter mot den västerländska rationalismen, som t ex ockultism, New Age, den nya fysiken, kiliastiska (millenaristiska) doktriner:

”En blodig revolution är inte alls nödvändig till en början. Man skall inte genast gå ut och döda amerikanska studenter eller kasta bomber. Men bomber, kärnraketer, ubåtar måste man ha. Framför allt gäller det att använda sig av samma teknologiska innovationer som vår fiende.”

Samtidigt framhåller Aleksandr Dugin att blodsutgjutelse efterhand blir ofrånkomlig och predikar döds- och blodskult:

”Blodet är garantin för historiens substans. Ryssland betalar med blod för sin plats i historien – och det är rätt eftersom Ryssland är de kristna martyrernas land. Lidandet är en välsignelse för oss, en väg mot sanning. Och sanningen står högre än välståndet, än själva livet. Därför frambär vi lugnt våra enorma offer. Människan blir verklig först i extrema situationer.”

I en av sina artiklar, ”Subjekt utan gränser”, hyllar Dugin krig och terror som perfekta gränssituationer i vilka människan kan testa sina möjligheter och överskrida sig själv. Denna blodsmystik kan föra tankarna till de konservativa revolutionärerna, till Jüngers ”stålbud”, hans tidiga hyllningar av stridserfarenheten som alstrar extas.

Att revolution och krig skulle kunna ända i mänsklighetens undergång bekymrar inte Dugin. Historien kommer ändå inte att bestå i evighet, säger han.

”Jag är inte emot när man pläderar för civilisationens undergång. Just för att få människor att reflektera. Idag är människorna i händerna på Antikrist, de vet inte ens om de existerar. Antikrist sprider sådana banaliteter som att Saddam Hussein är en ny Hitler, att Hitler var en ny Satan, att Stalin var en mördare. Allt detta är primitivt och uttrycker inte det nutida, existentiella dramats sammansatthet.”

Aleksandr Dugins ymnigt illustrerade tidskrifter rymmer omväxlande fascistiska och kommunistiska symboler. När jag frågar honom om hans förhållande till nazismen svarar han att han tar avstånd och förkunnar att han aldrig varit nazist eller fascist. Men när han utvecklar sina tankar i ämnet är det en skrämmande kylig pragmatism som slår igenom. Nazismen är inte identisk med Förintelsen för honom utan med Hitlers misslyckande som politiker:

”Den var en felaktig formulering av en rad väsentliga historiska problem på fyra plan: geopolitiskt gjorde Tyskland anspråk på självständighet och i stället för att välja mellan fastlandet och havet angrep man dem båda; ekonomiskt valde nazisterna bort socialismen och försökte skapa något som varken var socialism eller kapitalism; ideologiskt ignorerade man konflikten mellan ryssar och anglosaxare och ställde i stället den historiskt absolut oväsentliga motsättningen mellan tyskar och judar i centrum; religiöst lyfte man fram motsättningen mellan judaismen och den ariska hedendomen. På alla dessa plan föreslog nazisterna blandvarianter som ledde till Sovjetunionens seger men i det långsiktiga perspektivet till vårt nederlag och Västerlandets vinst.”

Om Rysslands belägenhet idag säger Dugin uppgivet:

”Vi är ockuperade, ekonomiskt beroende, besegrade av kapitalismen. Allting var bra i Sovjetunionen fram till Stalins död. Sedan tog repressionen slut, rotationen upphörde – det är en utveckling som liknar en livscykel. Lenin var barndom, Stalin vuxenålder och sedan satte ålderdomen in. Nu är det sönderfall.”

Demokratins rättigheter och individens frihet är ingenting värda för Dugin.

”Vad skall man med frihet till? Frihetens väsen ligger på ett annat plan. Till och med det sämsta av socialistiska system är i en djupare, religiös mening hundra gånger bättre än den bästa kapitalismen. Även när man lider under detta system är det att föredra eftersom det bygger på den stora humanismens principer.”

Att leva i ett socialistiskt samhälle och erfara att man är en del i en stor, kollektiv helhet är, enligt Dugin, en ojämförlig upplevelse. Den enda motsvarigheten till denna känsla finner han i ett tillstånd av narkotisk berusning och extas.

”Har man tagit del av en sådan erfarenhet finns det inte längre någon återvändo till ett annat liv. Man har blivit en annan människa”.

Putin, Ryssland och det bysantinska arvet

Rutger Palmstierna, sinolog, diplomat, bankman

På 1990-talet, när jag var ansvarig för SEB:s landriskanalys, besökte jag många gånger Ryssland, om också främst Moskva och S:t Petersburg. Det jag minns starkast från den tiden – några år efter Sovjetunionens fall – var att man verkade söka sig till det förrevolutionära: i möbelaffärernas skyltfönster (där sådana började ha några möbler) var jugendstilen förhärskande. Hos ryska vänner som jag blev hembjuden till var det sådana saker man satte värde på. Nybyggda bankpalats stoltserade med romerska kolonnader. I tidningarna skrevs om återupplivade förrevolutionära företeelser som baler i förrevolutionär stil. Restauranger som sökte sig så långt från minimalism och modernism som möjligt. Man sökte en återkoppling till det som var före det system som just gått under, för att kunna börja om, sådan var min tolkning.

Nu verkar det som om det politiska systemet åter är inne i en sådan fas. President Putin talar om Rysslands bysantinska arv. Helt i linje med detta blir hans relationer till den ryska ortodoxa kyrkan och dess patriark Kirill – liksom Putin född i Leningrad och med gamla band till KGB – allt närmare. Min tolkning är att också Putin, av genuin frustration över Västs bemötande eller av det oligarkiska systemets inneboende logik, i detta anknyter till förrevolutionära politiska företeelser som de nära band mellan stat och kyrka, vilka i ett årtusende präglade Ryssland.

Egentligen går detta tillbaka till när kejsaren Theodosius gjorde kristendomen till det romerska rikets statsreligion, år 380. Detta är kanske den mest omvälvande tiden i kristenhetens förvaltningshistoria – när kristendomen blev statsreligion för första gången. Då blev också kyrkoverksamheten statsangelägenhet och därmed blev också kyrkans finansiering en statsangelägenhet.

Till en början ska ”urkyrkan” ha tillämpat egendomsgemenskap, men gradvis blev det alltmer av frivilliga bidrag som höll i gång församlingarna. När

medlemmarna avstod några av sina tillgångar till präst, kultlokal och församlingskassa, var det för ett bättre liv åtminstone hinsides, och åtminstone för dem, inte för prästen och församlingens ledare. Om pengarna försvann i något svart församlingshål, försvann församlingsmedlemmarna åt annat håll. Därför var det i församlingarnas intresse att utveckla en tillsynsfunktion inom församlingarna. Enligt Edward Gibbon ("Romerska rikets nedgång och fall" band 1, "Kristendomens segertåg") utvecklades en sådan redan under det första århundradet för att, förutom övervaka församlingens religiösa budskap och aktiviteter, också vaka över församlingens medel, nämligen med biskopen (av grekiskans *episkopein*, att granska).

Kyrkan växte, och redovisningsregler utvecklades, då de inte fanns i bibeln. Vid utgången av tvåhundralet hade biskopen blivit självskriven förvaltare av kyrkostiftets gemensamma egendom, utan redovisningsskyldighet inför församlingen men underkastad de regler, som ur urkyrkans förvaltningsregler under ett antal biskopssynoder vuxit till den kanoniska rätten, vilken kodifierades på 200-talet.

Men Theodosius' Thessaloniki-edikt år 380 förändrade allt detta: med "förstatligandet" av kyrkan var inte längre inflödet av enskilda medlemmarnas bidrag till kyrkans församlingar av avgörande betydelse för att driva kyrkan, utan de resurser som kejsaren ställde till förfogande. Kyrkan gick i symbios med staten, i något som kallades symfoni: kyrka och stat skulle vara samstämmiga och komplementära och visa ömsesidig respekt. Att begreppet inte är bortglömt i dagens Ryssland visade patriarken Kirill 2009. I president Medvedevs närvaro utvecklade han nämligen just denna tankegång, dagen efter sitt makttillträde.

Denna tanke kan spåras tillbaka till Konstantin den store, som legaliserade kristendomen, men vidareutvecklades på 500-talet av Justinianus I. Denne sade att medan staten sysslar med mänskliga angelägenheter och kyrkan med gudomliga, är båda ömsesidigt beroende och ingen underordnad den andra. Detta förhållande spreds norrut på 800-talet av östkyrkans främsta missionärer, bröderna Kyrillos och Metodius, utsända av den bysantinske patriarken och skapare av den första slaviska skriften.

Man kan tänka sig att den dubbelhövdade örnen i det ryska statsvapnet – som Moskvariket övertog från det fallna bysantinska riket – uttrycker just denna gemenskap mellan den världsliga och den kyrkliga makten: i det bysantinska riket var kyrklig och allmän lag odelbara, och även den kyrkliga lagen genomfördes av kejsaren. Ett förfarande som övertogs av Ryssland med lagstiftning år 1551.

Därmed kvalificerade Ryssland för det begrepp som statsvetare kallar 'cesaropapism' – ett ord som kombinerar kejsare och påve, och som enligt Wikipedia "präglades på 1700-talet och betecknar föreningen av den högsta kyrkliga och världsliga makten hos den världslige härskaren". Uttrycket

cesaropapism användes också ”särskilt om förhållandena i det bysantinska riket och i Ryssland under tsarväldet”.

Det bysantinska riket föll visserligen med den turkiska erövringen av Konstantinopel 1453, men dess finansieringsordning för den ortodoxa kyrkan kom att bestå mycket längre. Exempelvis har den grekiska staten betalat prästernas löner sedan Grekland frigjorde sig från det ottomanska väldet år 1833 – och i Ryssland har man inte minst helt nyligen kunnat se synbarliga, om också retuscherade tecken på en kraftig förmögenhetskoncentration till den kyrkliga ledningen.

Man kan förmoda att detta gäller huvuddelen av de ortodoxa kyrkorna. När det gäller den kyrkliga egendomen kom den att bli just – kyrklig. Föga hade församlingarna att säga till om, när intäkterna och därmed makten över dem kom uppifrån. Och biskoparna verkar ha varit många och underordnade högre ort, om också inte Vår Herre, i linje med den bysantinska traditionen. Av urkyrkans församlingsautonomi återstod ingenting. Än mindre kan man säga att det i Ryssland (sedan Novgorods fall 1478) fanns en tradition av församlingsbaserad självförvaltning – församlingens underordnade ställning i kyrkan innebar att den inte heller, så som i bl.a. Sverige, kunde fungera som förstärkare till bondesamhällets traditionella byorganisation – ”mir”.

Ett gemensamt drag för Östkyrkans domäner är alltså att de inte utmärks för god redovisningssed eller att makthavarna kan avkrävas ansvar (annat än uppifrån) för sitt fögderi.

Utvecklingen i Västrom gick däremot i en annan riktning. Efter Theodosius' död år 395 delades det romerska riket i dess östliga respektive västliga delar av hans två söner, och under 400-talet försvagades den västromerska staten alltmer för att gå under c:a 476. Därmed torde den statliga kyrkofinansieringen ha sinat för att till slut upphöra helt. För den västliga kristenheten återstod att återgå till ursprungsmodellen med församlingarnas medlemsfinansiering och egenförvaltning. Detta skedde dock med *ett* intressant tillägg: egendomen förvaltades inte längre av biskopen, ty församlingarna började på 500-talet utse sina valda kyrkvärdar att förvalta församlingsegendomen, som dock på nästföljande församlingsstämma måste redovisa sin förvaltning för att bli omvalda. Och detta är den avgörande skillnaden mellan Öst- och Västkyrkan: kyrkoförsamlingens ställning och autonomi, som också återspeglas i kyrkvärdens ställning i de olika kyrkorna.

Men även i Västkyrkan skedde en centralisering från församlingen till stiftet. Återigen verkar det ha varit pengarna som var orsaken – församlingarnas bidrag till biskoparnas uppehälle räckte uppenbarligen inte längre än till 600-talet, då man började ta ut tiondet som i urkyrkan varit alltför förknippat med kristendomens judiska ursprung. Successivt medförde tiondet att

förvaltningsansvaret gled över från församlingarna och kyrkvärdarna till biskopen i de delar av Västeuropa där kyrkan var väl etablerad. I dag präglar detta de katolska delarna av Europa, medan församlingsautonomin – som ända sedan början av olika omständigheter förblivit stark i England och Sverige – fick en renässans inom de protestantiska områdena på 1500-talet. Därigenom uppstod också den ansvarighets- och redovisningskultur, som den amerikanske statsvetaren Francis Fukuyama anser vara en av förutsättningarna för en välfungerande, demokratisk stat. I Sverige gav exempelvis landskapslagarna församlingarna en starkare ställning än den kanoniska rätten gjorde, och därmed möjlighet att kräva redovisning av medelsförvaltningen. Att denna redovisningskultur kom att prägla de protestantiska samhällena ser vi inte minst i dessa tider av årsredovisningar till bolagsstämmor som alltmer präglat stora delar av världen sedan de första bolagen bildades omkring 1600. Dessa byggde på de gamla kristna församlingarnas organisationsmodell med stämman, styrelse och redovisning. I bolagsformen möjliggjordes den kapitalmobilisering som industrialiserade Västeuropa.

Vi kan alltså konstatera att det som händer i det ryska samhället i dag handlar om djupgående krafter, och en helt annan konstitutionell tradition än Västerlandets. Att Vladimir Putin i sitt väntrum låtit hänga upp ett porträtt av tsar Nikolaj I – han med slagordet ”autokrati, ortodoxi och nationalism”, men också Krims försvarare – antyder att han nu vänt sig från den modell, om också med ryska karakteristika, som Ryssland testat sedan den kommunistiska modellens bankrutt. Och det är här grunden till dagens osäkerhet ligger. Hur långt kommer denna kursomläggning att gå och hur länge, frågar jag mig. Kanske marknaden ändå har svaret i dessa tider av global integration och sanktioner.

Gulag – spår och vittnen

Hans Wolf, journalist och musikkännare

Berlin var under år 2013 fyllt av utställningar som på många sätt uppmärksammade minnet av händelserna i Tyskland 1933 och 1938. Lite i skymundan, på andra våningen i Historisches Museums utställningsbyggnad vid Unter den Linden, visades en utställning om Gulag 1927-1956, i samarbete med den ryska frivilligorganisationen Memorial.

Entrén var en modell av konstruktivisten Vladimir Tatlins ”Monument över Tredje Internationalen”, givetvis i förminskad skala. Denna spiral i stål och glas var tänkt att resas 400 meter snett upp mot himlen, en utopi som skulle bli verklighet i Petrograd 1919 men aldrig blev det. Den skulle hysa lokaler för

Internationalens församling, propagandaavdelning och exekutivkommitté, roterande inuti spiralen.

Efter denna minst sagt spektakulära entré öppnade sig fyrahundra kvadratmeter ”Spuren und Zeugnisse” om Gulag, den jordnära verkligheten bortom den futuristiska utopin. Man fick se hur Valentina Buchanevitj Antonovas klänning såg ut efter dagar och nätter utan ombyte under ett års internering, de enkla träbritsar som var lägrens ”sängar”, skrivmaskiner som i hemlighet användes för att skriva både privata skildringar och samizdat-publikationer kopierade med karbonpapper, som Krönika över löpande händelser. Arbetsredskap gav en bild av dessa perverterade miniatyrsamhällen: gruvlampor, transportslädar, yxor, verktygsväskor. Slitna rockar, skor och vantar verkar ha varit bristfälliga skydd mot kylan. Vitahavskanalens tvångsarbetare kunde få ett eget papyrossmärke vars ask påminde dem om deras heroiska insats. Märket finns fortfarande. Papper var ibland en bristvara så man fick använda sig av träskivor att skriva på. Om barnens närvaro i lägren påmindes man genom en docka – i arméuniform.

Det hade varit intressant att få veta mer om sjukdomar och vård, om eventuell självinitierad eller påbjuden utbildning, om nationaliteter som var många och inte sällan integrerade i lägren. Utställningens syfte har varit att spegla vardagen; det sägs att det inte funnits plats för den politiska bakgrunden men den beskrivs något i den väl illustrerade 150-sidiga katalogen.

Och man kunde ta del av förhistorien, som dokumentet där den nya regeringen proklamerar ”den röda terrorn mot folkfiender” 1918, en fängelsetidning från prototyplägret Solovetsk inrättat 1923 i Vita havet och grundurkunden för Gulag 1930, efter den lag 1929 som föreskrev lägerstraff för frihetsberövanden över tre år. Då hade hela rättsväsendet sedan länge förlorat all självständighet och blivit en del av säkerhetsapparaten. När den nya ekonomiska politiken övergavs öppnades slussarna för tvångskollektivisering av jordbruken, inte minst i Ukraina. 1938 skrev Stalin under ett dokument, där han personligen beordrade avrättning av tusentals fångar, endast identifierade genom antal och nationalitet. Samma år hade trängseln och hälsotillståndet i lägren lett till en sådan misär att många lägerfångar inte kunde användas för det tvångsarbete de var tänkta att utföra. Den nyutnämnde säkerhetschefen Berija måste ge order om en viss förbättring. Den tyska invasionen 1941 försämrade åter läget.

Under de år utställningen omfattade fanns 20 miljoner människor i lägren och två miljoner dog där. Men det är inte helt klart vad som egentligen räknades som fångläger. Flest var fångarna i början av 1950-talet: 2,5 miljoner samtidigt. Intressant är att nyheten om Stalins död 1953 omedelbart ledde till protest och uppror, till exempel en strejk bland gruvarbetarna i Vorkuta redan dagen därpå.

En ganska stor del av utställningen visade kortbiografier och i många fall porträtt av fångar som efterlämnat vittnesmål eller som av andra skäl särskilt uppmärksammats. Presentationen var ofta upplysande: man kunde betecknas

som kulak, vara dömd för skadegörelse i oljeindustrin, anklagad för att ha planlagt en sammansvärjning i Röda armén, drabbad av aktionen mot kinesiska invandrare och flyktingar 1938, ha hamnat i tyskt fångläger, vara sionist eller hustru till påstådda fosterlandsförrädare. Några blev tidigt rehabiliterade: generalmajor Aleksander Gorbatov (1891-1973) greps i svepet mot Röda armén 1938 och dömdes till femton år i läger men frigavs 1941 och blev 1945 stadskommendant i Öst-Berlin efter general Bersarins död.

Många har lyfts fram därför att de har varit av särskilt intresse för den tyska publiken: åtskilliga av de tyskar som flytt från Hitlerdiktaturen gick under i Gulag. Speciellt orienterad mot tysk publik är också pläderingen i katalogens förord att utställningen inte ska uppfattas som ett inlägg i den gamla historikerstriden om relativiseringen av nazistiska förbrytelser i jämförelse med kommunistiska. Det kan man tycka är en onödig brasklapp.

Källförteckningen i katalogen upptar många kända verk och givetvis självupplevda skildringar av bland andra Ginzburg, Sjalamov, Kopelev och Solzjenitsyn; ”En dag i Ivan Denisovitjs liv” fanns utställd i form av utgåvan i Roman-Gazeta från 1963. Bland sentida verk finns Tomasz Kiznys stora bildokumentation ”Gulag” från 2004 och Anne Applebaums samtida bok med samma namn. Ett tidigt arbete som kastade ljus över Gulag direkt efter andra världskrigets slut är Mora Sylvestre/Pierre Zwierniak: ”La justice soviétique” (Rom 1945) som till stor del bygger på vittnesmål från polacker som hamnade i Sovjetunionen i september 1939. Den blev helt obeaktad i väst, skriver historikern Nicolas Werth i katalogen. Det allmänna källäget är att lägrens egna dokument till stor del har förstörts, så man måste leta på högre nivåer.

Tysk konferens om ”legitim repression”

Anders Fogelklou, professor emeritus i Östeuropaforskning, särskilt östeuropeisk rätt

En internationell konferens i Frankfurt/Oder vid gränsen mellan Tyskland och Polen ägde rum den 21-23 november 2013 med ganska många deltagare och flera utmärkta talare från bl.a. *Vyssjaja Sjkola Ekonomiki* i Moskva. Ämnet var ovanligt. ”Legitimate Repression in Post-Soviet states”. Arrangörer var *European University Viadrina*, Frankfurt/Oder och *Deutsche Gesellschaft für Osteuropakunde*.

Kan statlig repression bli legitim var den genomgående huvudfrågan. Om undertryckande av demokrati och mänskliga rättigheter anses som legitimt skulle regimen fortlevnad bli mer säkrad. Konferensen ägde alltså rum före den

nu pågående Ukraina- och Krimkrisen men har möjligen blivit ännu mer aktuell.

Putinregimen utgjorde konferensens centrala punkt. Den diskuterades från ett analytiskt perspektiv och bara delvis från ett mer historiskt orienterat angreppssätt. Montesquieu hävdade som bekant att stora stater tenderar till att bli autokratiska.

Det går inte förstås att redogöra för alla tankar och idéer som flöt omkring i den gamla frimurarlogens hus i Frankfurt som nu blivit en del av universitetet men några idéer skall här nämnas.

Konferensen inleddes med en paneldiskussion: "Between discontent and disaffection and disenchantment with democracy in East and West", där bl.a. den svensktalande journalisten *Fjodor Lukjanov*, redaktör för tidskriften *Global Affairs* i Moskva deltog. Lukjanov hävdade att Putinregimen präglas av ideologisk tomhet och cynism. Legitimeringen av regimen genom återopandet av traditionella (ryska) värden var till stor del konstruerad och påhittad enligt Lukjanov. Den blir därför inte särskilt effektiv. Men i ljuset av den senaste tiden grälla TV propaganda från Kremls sida kring annekteringen av Krim kanske den slutsatsen är för tidig att dra.

En del av konferensen ägnades åt definitioner av auktoritär stat och av begreppet legitimt. Ett central tema är frågan om auktoritära regimers fortlevnad. Just Putinregimens livschanser är ju centrala för dagens politiska topografi. Professor Andrei Melville från Vysjaja Sjkola Ekonomiki förenade i ett elegant föredrag om auktoritära regimers förmåga att överleva både teoretiska och empiriska synvinklar men tonvikten låg på teorin.

För varje auktoritärt system är de formella och institutionella institutionerna avgörande för regimens fortlevnad. Institutionerna kan antingen underlätta systemet funktioner eller underminera dem.

Det är ett välbekant faktum att institutionerna i de postsovjetiska staterna fungerar dåligt. Äganderätten är inte skyddad; rättsosäkerhet råder. Det politiska monopolet ger tillgång till ekonomisk vinning. Melville hävdar att institutionella reformer även ur autokratens synvinkel är önskvärda. I början ger den politiska makten också extrema ekonomiska fördelar men dessa minskar i takt med att de samhällsliga institutionerna blir alltmer ineffektiva. Regimen hotas av kollaps och för att motverka detta måste man gå till ökad repression och till regelrätt diktatur eller också reformera systemet. Om reformer genomförs får autokraten mindre ekonomisk vinning men systemet fortsätter.

Men detta spelteoretiska resonemang bygger på att ledaren (Putin) handlar rationellt, vilket ju inte alls är säkert. Tidsperspektivet är avgörande. Så länge olje- och gasinkomster strömmar in i Ryssland behöver man inte göra några institutionella reformer ur Putins perspektiv. I övrigt diskuterade konferensen

bl.a. socialpsykologiska frågor med hänvisningar till Adorno och Milgrams lydnadsexperiment.

Östbulletinen, nr. 1, 2014, årgång 18

ISSN 1654-8698

Utgivare:

Sällskapet för studier av Ryssland, Central- och Östeuropa samt Centralasien

Tryckt i Stockholm 2014.

Redaktör och ansvarig utgivare: Ingmar Oldberg

Östbulletinen utkommer med fyra nummer per år och kan rekvireras i utskrift från:

ingmar.oldberg@gmail.com, tel. 073-0617592.

Postadress: Krukmakargatan 46, 11726
Stockholm

Tidigare nummer av Östbulletinen finns tillgängliga på Sällskapets hemsida:

<http://www.sallskapet.org>